

Michel WIEVIORKA. *La France raciste*, París, Centre d'Analyse et d'Intervention Sociologique-Éditions du Seuil, col. L'épreuve des faits, 1992.

JUAN DE LA HABA MORALES

En aquesta obra trobem una interessant i rica recerca entorn de les complexes i heterogènies pràctiques, dels plans i de les lògiques socials involucrades en el racisme tal i com avui es manifesta en la societat francesa. El seu interès rau tant en la metodologia emprada en el treball de camp com en les conclusions que se'n poden extreure. Es tracta d'una obra col·lectiva sota la direcció de M. Wieviorka que conté els treballs empírics que han seguit una altra publicació de l'autor, de caire més teòric (*El espacio del racismo*, 1991, traduïda al castellà).

Abans que res, convé recordar que els treballs de M. Wieviorka participen d'un moviment de creació col·lectiva, sense formar una escola amb fronteres ben delimitades, en què destaca la figura de A. Touraine. Aquest ha elaborat un conjunt teòric en què ja no es considera l'estructura sinó la dinàmica social, amb el propòsit de repensar les transformacions o les mutacions de les societats. Per això redefinirà l'objecte essencial de la sociologia en termes d'"acció social" i de "moviments col·lectius". Considero que una de les aportacions més rellevants d'aquesta "sociologia de l'acció" és la seva innovació metodològica, que desenvolupa un mètode d'interacció amb l'objecte d'estudi. Atès que es tracta d'accions col·lectives, orientades per un projecte que pot qüestionar o impugnar les orientacions més generals de la vida social, llavors no sembla possible estudiar-les només amb instruments descriptius, individuals i extensius. S'hi demana alguna cosa més: és el que Touraine i llurs col·laboradors han elaborat i aplicat des de 1975 sota el rètol de mètode d'"intervenció sociològica".

L'objecte d'aquestes intervencions serà guiar-ne els interlocutors perquè prenguin consciència del moviment social de què participen, tot dilucidant-ne els diversos components. Es considera, doncs, que el sociòleg està cridat a "intervenir" per actuar entre actors socials, a entrar en relació amb el moviment social. Afirmant-hi l'eficàcia de la sociologia, en certa manera es considera que la tasca dels sociòlegs consisteix no només a analitzar, sinó també a participar en l'emergència d'actors col·lectius. Es tracta, en conseqüència, d'un treball que es fa dins del grup i mitjançant la producció de significacions; o més encara, la "intervenció sociològica" exigeix de l'investigador que sigui capaç de treballar *amb* i no *sobre* un grup (però en una relació que no comporti identificació recíproca).

Doncs bé: aquest mètode ha estat aplicat, com hem comentat, a l'estudi de moviments socials. Però què succeeix si no podem parlar pròpiament d'un moviment social?. Als darrers anys, i d'ací un dels punts d'interès de la investigació

esmentada, s'ha fet un esforç per aplicar-lo a altres conductes o accions socials que fins i tot poden entendre's com l'expressió d'una privació de moviment social o, com en el cas del racisme, com un "antimoviment social". Aleshores veiem, amb una mica de detall, com s'ha adaptat el mètode a l'estudi del racisme.

Mobilitzant durant dos anys un equip de recerca, es va treballar sobre el terreny en barris de cinc ciutats: Roubaix, Mulhouse, Marsella, Montfermeil i Cergy. En cadascuna d'aquestes ciutats, en una primera fase, es varen estudiar les transformacions que, als darrers vint anys, han creat condicions urbanes, socials o econòmiques novedoses. A més de reunir documentació ja elaborada es varen dur a terme entrevistes amb actors i interlocutors coneixedors de les realitats locals i, després, amb els habitants dels barris. Es varen enregistrar amb magnetòfon prop de cinc-cents entrevistes. En la darrera fase, la recerca es va centrar pròpiament en el mètode de la intervenció, fonamentant-se en tres principis: 1) estudiar l'acció en qüestió amb un o diversos grups, formats cada per d'una dotzena de participants que acceptaren integrar-se en el procés d'investigació; 2) col·locar cada grup en disposició de debatre amb interlocutors situats en llur camp d'intervenció (un magistrat, un comissari de policia, joves descendents de la immigració, el batlle, un càrrec del Front Nacional, etc.), i les trobades poden arribar a dotze o quinze sessions, repartides en distintes setmanes i amb una duració ordinària de dues a tres hores cada una, i de caràcter privat; en aquestes trobades cada participant és estimulat per anar més enllà del discurs espontani i ideològic, donant-li testimoni de la seva acció i reflexionant-hi sobre les seves dificultats; 3) al moment final, el grup esdevé analista de la seva pròpia acció i, per altra banda, els investigadors presenten als participants un raonament global i un cos d'hipòtesi sobre la naturalesa de la seva acció, del racisme posat en evidència. Tot això es objecte de debats (anteriorment, i ara encara més, el sociòleg ha d'evitar de confondre's amb el discurs militant o doctrinari) i els efectes que provocarà aquesta anàlisi sobre els participants, el rebuig o l'apropiació, serà un test sobre la pertinença del raonament. És molt important aquest moment d'autoanàlisi ja que pressuposa que no hi ha cap fatalitat que tanqui els participants en llurs discursos i en posicions irreductibles o essencials, sinó que són susceptibles de distanciar-se en relació amb ells mateixos.

Així doncs, amb tots aquests plantejaments i antecedents, s'inicià una investigació amb la intenció d'aportar respostes i elements sobre quins són els ressorts del racisme i la seva capacitat d'extensió en la França contemporània.

En aquest sentit, l'obra inclou estudis sobre els diversos plans del racisme (polític, institucional, policíac, etc.), però en aquest comentari em centraré només en els que tenen a veure amb el "racisme popular", en la mesura que sembla que són els que tenen un major abast teòric i pràctic.

Per aprofundir aquest camp la recerca s'ha portat sobre el terreny, als barris o els suburbis de l'extraradi, en els quals s'han multiplicat les formes de contacte amb habitants més o menys propensos al racisme i amb actors involucrats en les realitats locals. En successives etapes, s'han registrat i valorat les expressions i les conductes allà on els actors interrelacionen i posen en pràctica llurs representacions del *l'altre*. Es planteja, per tant, una manera d'aproximar-se al fenomen que vull destacar: en aquesta obra es considera que el racisme popular no es redueix a un vot ni a un discurs, no és reductible a les seves formes político-ideològiques (les que aporta, per exemple, l'FN), encara que hi trobem moltes similituds. Són fenòmens que es donen en nivells diferents. En aquesta recerca es mostra que el racisme popular inclou un ampli conjunt de pràctiques i discursos que amb freqüència no es comuniquen, o que es manifesten d'una manera fragmentada o relativament limitada. És a dir, el paisatge actual del racisme a França sembla no tenir unitat. Llurs expressions elementals apareixen disgregades, per això la investigació va ser dissenyada de manera que el fenomen fos reconstruït i estudiat "en situació", per mostrar com l'espai del racisme s'obre o es tanca en funció de lògiques d'acció heterogènies i disperses que corresponen a tota classe de condicions i trajectòries socials.

Per a Wiewiorka, el retorn del racisme al camp polític i sociològic data de començaments dels vuitanta. El teló de fons són els processos implicats en una "triple mutació" de la societat francesa: a) la fi d'una societat industrial; b) la crisi de l'Estat republicà, "igualitari", assegurador de la protecció social i de la laïcitat; c) el debilitament de l'universalisme modern en la concepció francesa de la nació. Quant a la primera d'aquestes mutacions, l'autor segueix de prop la sociologia de Touraine, que marca amb forts traços les divergències entre la "societat industrial" i la "societat postindustrial". El que destaca ací és que els conflictes del treball no configuren ja la dinàmica general de la ciutat, així desapareix el moviment obrer com a figura contestatària central de la societat industrial, i aquest debilitament del moviment obrer afecta directament aquells que constitueixen el blanc principal del racisme: els immigrants, sobre els quals s'imposen noves imatges socials. L'immigrant, avui, no és percebut en les categories de la societat industrial com a figura obrera exposada a la pitjor

explotació del treball i a la sobreexplotació en l'allotjament, sinó que és definit com origen de "problemes" i inquietuds, particularment a partir de llur sedentarització, llur "reagrupament" i estabilització.

Tanmateix, el debilitament del moviment obrer i de llurs estratègies globals és també la seva desestructuració, la pèrdua de llur caràcter universal per tendir cap a la defensa de comunitats tancades sobre si mateixes, a l'acció categorial, a noves identitats culturals o nacionals. El model d'integració ja no s'estableix sobre el món del treball. Aquest és un component més dels processos de dualització de la societat, en la qual ja no sols es pot ser "a dalt" o "a baix", sinó, sobretot, "a dintre" o "a fora". Com més s'accentua la dualització més s'imposa el tema de l'exclusió i l'accés als dispositius de l'ajut social. Sobretot, l'espai per l'elaboració de projectes, d'actors i de moviments socials queda buit. Les lluites no finalitzen, però aquestes deixen de produir relacions socials entre els antagonistes, mentre que accentuen la separació i la inquietud recíproques (d'ací la importància, al llarg dels vuitanta, del tema de la inseguretat). Tal com s'insisteix en l'obra, aquestes dinàmiques es perllonguen en la qüestió urbana en forma d'una dualització espacial.

En relació amb la crisi de l'Estat republicà, hi toquem dos aspectes que són destacats en els discursos i l'anàlisi: l'atur, en revelar-se com a estructural i de llarga durada, apareix com un component central en l'augment del ressentiment per part de molts francesos "d'origen", portant-los freqüentment a la convicció que els immigrants no sols es beneficien dels ajuts sinó que "atemoreixen" l'administració i "perverteixen" els mecanismes de protecció social. El segon aspecte remet al model republicà d'escola. Aquí, una nova lògica segregatòria s'afegeix amb la multiplicació dels transvasaments del sector públic al privat, a la recerca d'escoles amb dèbil taxa d'alumnes "immigrants". La distribució escolar (pública-privada) esdevé sobretot ètnica. Si tenim en compte el paper de l'escola en la producció d'una etnicitat ideal, podem entendre per què no només les persones sinó també moltes administracions han focalitzat la seva acció sobre l'escola, igual que darrere del tema reiterat de la "infància en perill", s'hi troba el temor d'una no-transmissió d'aquesta essència identitària, d'una "educació sense pàtria", sense arrels, diluïda entre múltiples cultures estrangeres.

D'entre les diverses investigacions que conté l'obra em sembla convenient comentar tres de les intervencions en el medi urbà. De la realitzada a la ciutat de Roubaix (en què predominaven els sectors proletaris), crec que en resulta

bastant aclaridora la discussió sobre el cas dels Chevaliers de Roubaix, una associació iniciada per alguns comerciants i notables locals per a la qual, junt amb la nostàlgia d'un passat industrial perdut, la "lluita contra la inseguretat" era l'eix central d'actuació. El més interessant és que aquesta associació podia haver derivat, fàcilment, cap al camp polític de l'extrema dreta o l'acció parapolicíaca. En canvi, el seu èxit l'allunyà d'aquestes temptacions. La preocupació pels problemes concrets i per cooperar amb altres actors socials de la ciutat l'ha protegida d'aquestes derives. Això ens indica que, malgrat la ideologia seguritària, l'acció social, quan sap tractar com a tals les dificultats pràctiques d'una població, aporta una barrera enfront de les fixacions racistes, i aquest efecte és constata també a l'interior del grup d'intervenció, on s'observa quasi una desaparició no només de les paraules racistes o xenòfobes, sinó també del tema de la immigració i les tensions interculturals, que retrocedeix a mesura que l'interlocutor avança proposicions i il·lustracions concretes en matèria de delinqüència o inseguretat. Fonamentalment, el que ensenya l'experiència és que l'acció és possible i sempre sobre problemes reals, que l'espai del racisme retrocedeix quan s'amplia la capacitat dels subjectes de construir la representació d'una relació social conflictiva, en què l'exasperació deixa de tenir com a únic horitzó el "caràcter insuportable" de la presència de l'*altre*.

Sembla, per tant, que en aquests moments s'opera una inflexió decisiva a l'interior del grup. Però aquesta inflexió, queda ben establerta? En la dinàmica de la intervenció la darrera sessió està destinada a estimular l'autoanàlisi del grup. Doncs bé, malgrat el recorregut fet en les reunions anteriors, sorprenentment en la darrera fase el grup sembla disposat a retornar sobre els temes del racisme i a la denúncia de la immigració en termes inquietants. En aquest moment, la intervenció dels investigadors produeix un efecte invers al que caldria esperar: desencadena rialles, tensions i expressions racistes com no s'havien manifestat ni tan sols a l'inici de l'experiència. El grup es descompon i es trenca i la confusió arriba a l'apogeu. El racisme triomfà, s'imposà.

¿Què hi va passar, en aquesta darrera trobada? A l'obra es proposa una interpretació: si el racisme no havia estat mai tan virulent com al final del trajecte és perquè "la investigació va permetre els participants tractar de les fonts socials de llur malestar, però gairebé no va aportar esperances de veritables solucions; això hauria tancat els més desposseïts en llur sentiment d'exclusió i impotència. L'anàlisi no podia prolongar-se en una perspectiva d'acció". L'èxit de la investigació consistia reveladorament en aquesta activació

del racisme: la recaiguda del grup és la confirmació que el seu espai s'obre en la descomposició o la no-estructuració de les relacions socials. A l'obra s'hi evoquen altres experiències que tenen un valor paradigmàtic, ja que mostren que allà on hi ha una capacitat d'acció, actors capaços de crear una interrelació amb altres actors socials (de vegades un simple teixit associatiu o militant), el racisme i l'etnificació troben obstacles i límits importants, la qual cosa ens condueix a una altra consideració: no es pot afrontar el racisme sobre la base d'un humanisme de bons sentiments o d'una ètica antiracista. Com es comprova en alguns dels grups d'intervenció, l'antiracisme "separat de qualsevol altra significació, es constitueix abans en una font d'exacerbació dels problemes que malda per combatre, que no en una resposta eficaç", si no és que estigmatitza i culpabilitza els més moderats. L'antiracisme necessita inscriure's i comprometre's estretament amb les dificultats concretes de les poblacions implicades, sobre el terreny social abans que no el cultural.

Per la seva banda, les sessions del grup Mulhouse són importants atès que confirmen les posicions racistes un cop es constitueixen en sistema polític-ideològic, i la seva relativa inestabilitat en tant que no es cristal·litzen en aquest nivell romanen informades per una experiència concreta. En aquest cas, hi trobem una població heterogènia definida per la caiguda o la desestructuració del seu mode de vida, abans que per l'exclusió econòmica. Per això quasi no es va parlar dels problemes socials. Les representacions sobre un món en decadència es traduïen en referència a les xarxes tradicionals -la parròquia, la cultura alsaciana, etc.- o a modes d'acció col·lectiva més comunitaris que no contestaris o socials. Transcriu llurs dificultats socials en termes principalment culturals.

La tercera intervenció que destacaré correspon a la realitzada amb un grup d'habitants d'un barri de Marsella, que amb la mediació dels investigadors fou empentat a afrontar activament llurs problemes de veïnatge amb els armenis i els gitanos sedentaritzats. Apareix llavors el que es pot anomenar un "racisme a l'inrevés": més que en altres experiències, aquí el grup és presenta en llurs discursos com a víctimes de discriminació (abans que, per exemple, en una situació d'invasió), com a "francesos discriminats", subjectes a un tractament desigual que els inferioritza en profit dels immigrants. Però a mesura que s'aprofundeix aquest sentiment va prenent cos un altre tema, el de la segregació: la separació i l'abandó imposats a uns francesos (dels barris del nord) per altres francesos (dels barris del sud, desofegats i benestants, "egoistes", "insolidaris"), que utilitzen llurs recursos econòmics i polítics per allunyar no

solament immigrants i altres "indesitjables", sinó també marselesos d'"origen", sobre els quals recauen les pitjors dificultats de la ciutat. Aquí, el tema dels gitanos o els armenis és reinterpretat a la llum d'una representació negativa del funcionament del sistema polític local. Les persones esperen molt dels polítics, però aquests no semblen receptius respecte als problemes dels barris més difícils.

Aquesta qüestió és important, ja que, com mostra l'autor, aprofundint-hi potser podríem comprendre millor l'abast i els límits dels discursos nacional-populistes, aquesta variant ombria del populisme. En el cas que esmentem, el grup marseles es mostra proper i alhora llunyà amb l'interlocutor de l'FN. Sobretot no suporta l'antisemitisme de Le Pen i la seva adhesió al "revisionisme històric". Veiem que el grup circula constantment en una temàtica populista, de problemes socials no tractats com a tals o míticament resolts, i això no solament no el porta a un racisme desenfrenat, sinó que sembla fins i tot constituir un obstacle. És a dir, el nacional-populisme és una fórmula que no es transcriu fàcilment en acció. Abans d'aventurar-se de ple en la fixació racista el grup se sent més còmode en la crítica recurrent del sistema polític. Aquí, racisme i populisme s'oposen abans que no complementar-se. Això és així mentre no es passa, com va succeir en la darrera etapa de l'experiència grupal, a una fase de desestructuració i crisi de la retòrica populista: és llavors que s'obre de ple l'espai del racisme. També en aquest cas la intervenció dels investigadors fracassarà en l'intent de construir una "contraofensiva", una acció social.

Recapitulant, cada un dels grups aporta un aclariment parcial sobre els processos de producció del racisme. Per a l'autor, aquests processos revelen quatre grans lògiques que "es poden llegir a partir de l'oposició clàssica entre tradició i modernitat". La primera, il·lustrada per sectors proletaris d'alguns barris, és la de l'exclusió i el no-tractament social de les dificultats econòmiques, laborals o de la degradació urbana. El seu racisme procedeix de la incapacitat de generar respostes autònomes. Aquest racisme és molt inestable. La segona lògica, menor, correspon a situacions en què una població petit-burguesa o popular, no-proletaritzada, xoca, sense construir una acció social, amb els trastorns que implica per al veïnat la presència d'una altra comunitat ben identificada. Sovint s'elabora la idea d'una forta diferència cultural, però amb una acció vagament "racificant". La tercera és la de la caiguda o el descens social (proletarització, aïllament en un barri que es degrada, etc.). El racisme, aquí, és més estable i radical en la mesura que la caiguda o l'exclusió semblen

irremeiables. Aquestes lògiques són, més que res, socials i es defineixen sempre en relació amb algun aspecte de la modernitat.

La quarta remet a la tradició, a la desestructuració d'una pertinença comunitària o al declivi d'un mode de vida pre-industrial o d'estreta associació de la ciutat i la indústria. Aquí les persones es defineixen per una referència cultural, que resultaria doblement amenaçada: per la modernitat i el canvi (de les quals se senten al marge) i per la crisi i la desestructuració (simbolitzades en els immigrants). Aquesta lògica és susceptible d'un racisme intens i relativament estable. Com assenyala Wieviorka aquestes quatre lògiques, a la pràctica, es complementen, es juxtaposen i s'inciten mútuament i, en tots els casos, es comprova una distància enfront de la possibilitat d'instal·lar-se en el nivell polític-ideològic, cosa que sembla confirmar el caràcter limitat del racisme popular, que aquest és inestable, fragmentat, infrapolític, subjecte a constants variacions conjunturals.

Finalment, voldria fer una valoració general d'aquesta obra, en què trobem un treball de recerca sociològica que em sembla exemplar en diversos aspectes, particularment interessants per als qui ens ocupem de qüestions que entren en el camp del racisme: s'hi avança un cos d'hipòtesis clares i suggeridores que val la pena aprofundir i posar a prova. Posa en pràctica aquella metodologia que he volgut ressaltar a l'inici d'aquests comentaris i que penso que és una eina molt útil. Ens ensenya també que, en determinades àrees del coneixement, la investigació social hauria de ser una obra col·lectiva, tendir al treball en comú mobilitzant-hi equips de recerca.

Nogensmenys, assenyalaré breument el que em semblen limitacions dels fonaments analítics de l'obra i de la pràctica del mètode. Encara que la noció de moviment social s'ha revelat com a fructífera en la investigació empírica, en la seva definició i els seus desenvolupaments teòrics aquesta categoria sembla esdevenir cada cop més metafísica. Potser això té a veure amb el fet que malgrat que els moviments socials estan lligats al conflicte, la seva formulació teòrica quasi bé no considera que els límits de tals moviments vénen fixats per relacions de classe. Quant a la idea d'haver entrat en una societat postindustrial (el terme fou introduït per D. Bell i per A. Touraine), crec que s'ha de prendre amb força precaució, en tant que es basa en evidències empíriques no suficientment clarificades i contrastades. Crec, a més, que no n'hi ha prou de remetre el racisme a un espai teòric bipolar entre modernitat i tradició, entre individualisme i holisme (L. Dumont) o entre societat industrial i societat

postindustrial (Wieviorka), és a dir, com a conducta de la crisi o del pas d'un model a un altre sense tenir-hi en compte els condicionaments concrets del mercat i de les estructures de classes.

A l'últim, la intervenció sociològica, malgrat que ressitua i rescata el subjecte de la relació social i li possibilita l'apropiació de llur sentit, ensopega amb limitacions, com ja hem vist: entre l'anàlisi i la capacitat d'acció pot haver-hi tal distància que l'experiència es resolgui en un brusc fracàs. Crec que s'hauria d'aprofundir més la significació i les implicacions d'aquest fet. És a dir: l'anàlisi eleva el coneixement però no obre cap perspectiva realista d'acció que permeti començar a afrontar els problemes que són a la base del racisme; i si inicialment el nivell d'acció és baix, la dinàmica de la recerca sembla que bloca encara més la capacitat d'acció dels subjectes. Aquests aprenen i reben informació, però el resultat pot ser un estat de confusió i desestabilització major. És possible avançar en la línia d'aquesta metodologia de manera que respongui a la demanda d'unes pràctiques, que no tot acabi en l'àmbit del discurs? Alguna cosa d'això s'assenyala en l'experiència d'intervenció formada amb treballadors socials. Les seves trobades acabaren en una forta sensació de crisi i malestar. Nogensmenys, uns mesos més tard, segons els investigadors, varen començar a rebre cartes de la major part dels participants manifestant-hi el seu desig de reprendre la reflexió comuna, en una fase que l'autor anomena de "sociologia permanent".